

**Pr. lect. univ. dr. Costel Toma,
Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie,
Universitatea „Dunărea de Jos“ din Galați**

FILANTROPIE ȘI SPIRITUALITATE LA SFÂNTUL ANTIM IVIREANUL

***Abstract:** High Bishop Antim Ivireanu (1650-1716) was one of the most enlightened hierarch of the Romanian Nation from the end of the XVII century and beginning of the XVIII century. Great theologian, typograph, organizer, developer of churches, Antim Ivireanu is accepted at the Courtship of Constantin Brâncoveanu (1688-1714), in order to put the basis of one of the biggest typographical activities ever known in our country.*

***Keywords:** patriarch, spirituality, gospel, philanthropy, missal, publishing, martyr, romanian language.*

Preliminarii

Opera teologică, literară, social-filantropică, misionară, spiritual-culturală, tipografică-editorială a mitropolitului Antim Ivireanul reprezintă punctul culminant al creației spirituale a teologiei românești de la sfârșitul sec. al XVII-lea și începutul sec. al XVIII-lea. El își asumă întreaga responsabilitate a jugului **păstorului** de suflete și nu se menajează când este catalogat prea insistent și prea implicat în toate aspectele vieții. *Și nimeni să nu socotească, din voi, și să zică în inima lui: dară ce treabă are vlădica cu noi, nu-și caută (de) vlădicia lui, ci să amestecă întru ale noastre? De n-ați știut până acum și de n-au fost nimeni să vă învețe, iată că acum veți ști că am treabă cu toți oamenii cât sânt în Țara Românească, de la mic până la mare și de la copil de țâță afară din păgâni și din cei ce nu sunt de o lege cu noi; căci în seama mea v-au dat Stăpânul Hristos să vă pasc sufletește, ca pe niște oi cuvântătoare și de gâtul meu spânzură sufletele voastre și*

de la mine va să vă ceară pre toți, iar nu de la alții, până când vă voi fi păstoriu¹.

Până la Antim nimeni nu a rostit asemenea cuvinte de îndreptare morală de la unele moravuri² necreștinești. Pune în antiteză nerăutatea păgânilor, care nu atacă tainele Bisericii, cu încrâncenarea gratuită a creștinilor, care nu știu cum să-și exprime răutatea invocând înjurături la adresa celor sfinte. Atrage atenți asupra **nerespectării sărbătorilor** și a zilelor de duminică. Dar poate cel mai grav păcat, pe care l-a combătut cu mare strășnicie, este cel al clevetirii. „...*Pe părinții noștri îi ocărâm și-i batem; pe bătrâni îi necinstim; pe domni și pe boieri îi blestemăm, pe arhierii nu-i ținem într-o nimica, pe călugări îi clevetim, pe preoți îi ocărâm, bisericile le ținem ca niște grajduri și când mergem la dânsule, în loc de a asculta slujbele și a ne ruga lui Dumnezeu, să ne ierte păcatele, iar noi vorbim și râdem și facem cu ochiul, unul altuia mai rău decât pe la cârciume. Sărbătorile și praznicele nu le ținem, ca o nimica, ci atuncea facem cele mai rele, de bucurăm pe dracul și atuncea vindem și cumpărăm³.* Predicile mitropolitului sunt adevărate norme de îndreptare a moravurilor societății. El a criticat ca nimeni al-

1. Eugen Negrici, *Antim Ivireanul, Logos și Personalitate*, București, Ed. Du Style, 1977, p. 135. Vezi și la Sfântul Antim Ivireanul, *Didahii*, Basilica, București, 2016, p. 182-183.

2. Sfântul Antim Ivireanul, *Didahii*, p. 181-182: „Și iată, dar, că precum zic că neavând dragoste între noi și nepohtindu-ne binele unul altuia, după porunca lui Dumnezeu, n-avem nici credință, nici nădiajde, nici dragoste și sântem mai răi, să mă ertați, decât păgânii. Căci zice Apostolul Pavel: «Limbile n-au lege și fac ale legii». Iară noi, având lege, facem tot împotriva legii și suntem mai păcătoși decât toate neamurile și decât toate limbile. Și putem cunoaște aceasta, că iaste așa cum zic, că ce neam înjură ca noi, de lege, de cruce, de cuminecătură, de morți, de comandare, de lumânare, de suflet, de mormânt, de colivă, de prescuri, de ispovedanie, de botez, de cununie, și de toate tainele sfintei biserici și ne ocărâm și ne batjocorim noi înșine legia?! Cine dintre păgâni face aceasta, sau cine-ș măscărește legia ca noi? Oare, nu înjurăm cu acestia toate pre Dumnezeu? Oare, nu ocărâm cu acestia poruncile Lui? Că El singur ne-au arătat și ne-au învățat aceste taini, ca prin mijlocul lor să ne curățim de păcate și să-l îmblânzim asupra noastră la scârbe și la nevoi. Dar noi, dacă auzim pe cineva că înjură de cele ce am zis, în loc de a-l certa și a-l înfrunța, ca pe un om fără de socoteală, noao ne pare bine și râdem. De sunt acestia lucruri creștinești, zică cine are Dumnezeu?».

3. Sfântul Antim Ivireanul, *Didahii*, p. 181.

tul viciile, indiferența, ignoranța, lenea, neimplicarea, autosuficiența, pe cei care subjugau teritoriul Țării Românești, nedreptatea, abuzurile, necredința. G. Ștrempel avea să noteze: „Antim s-a făcut eco-ul năzuințelor poporului, ca patriot și ca mitropolit, luptând pentru scuturarea opresiunii turcești și criticând, de la înălțimea amvonului, nedreptățile sociale din vremea sa⁴.

În *Didahiile* sale, mitropolitul Antim își propune sensibilizarea credincioșilor cu un preț extrem de scump. El încearcă o comunicare pe fondul implicării totale în viața credincioșilor săi. Nu renunță la nici o luptă pentru a „**cuceri**” **sufilele** credincioșilor păstoriți. Nu admite insensibilitatea pe fondul motivării cu explicații cum ar fi sărăcia, lipsa timpului sau a cunoașterii, lipsa banilor sau a capacității de a se implica din cauza sărăciei. „*Încă poate să zică fieștecine din voi, în gândul său: dară noi avem nevoi grele asupra noastră și nu putem să facem aceste ce zici; ci eu încă zic că iaste așa și crez. Numai la greul acela sunt și eu părtaș și într-acel jug ce trageți voi, trag și eu; dară n-am putere să zic nici să gândesc așa, căci precum cere împăratul dăjdii de la noi, așa ne cere și Dumnezeu credință și fapte bune. Căci zice Hristos la Evanghelie: «Dați ale chesariului, chesariului și ale lui Dumnezeu lui Dumnezeu»⁵.*

Pentru toate aceste scăderi ale vieții duhovnicești, mitropolitul Antim propune virtutea vindecătoare, de la Hristos, care este **pocăința**. El evidențiază că în orice păcate s-ar afla cineva, poate scăpa de ele prin pocăință. Pocăința este uneori neînțeleasă din cauza imensității efectelor sale. *Mare iaste, cu adevărat, darul acesta al pocăinții, dintru care poate cunoaște fieștecarele, mai ales dragostea cea multă ce arată Dumnezeu spre noi creștinii și pohta ce are ca să ne vază mântuiți⁶.* Pocăința este mijlocul cel mai la îndemână pentru a stinge mânia lui Dumnezeu din cauza păcatelor noastre. În cuvântul său, *Învățătură asupra pocăinții⁷*, demonstrează că prin pocăință, omul își adaugă ani

4. Gabriel Ștrempel, *Introducere*, la „Antim Ivireanul”, Ed. Minerva, București, 1972, p. 5.

5. Sfântul Antim Ivireanul, *Didahii*, p. 181.

6. *Ibidem*, p. 320.

7. În *manuscrisul nr. 3460*, din Biblioteca Academiei Române, fila 194.

la viața sa. Despre schimbarea vieții regelui Ahab, din timpul Prorocului Ilie, despre intensitatea întoarcerii sale către Dumnezeu, Sfântul Antim scrie: „Și ce a făcut? Cum a auzit Ahaav cuvintele acestia își rupse haina lui și încinse sac peste trupul lui și puse cenușă pre capul lui și posti o pocăință ca aceia, cât au schimbat îndată Dumnezeu mâniia Lui și au îmblânziturgia Lui. Și chiemând iară pe Ilie i-au zis: n-ai văzut ce smerenie au arătat înaintea mea Ahaav și ce pocăință au făcut? Deci pentru căci s-au smerit înaintea feții Mele, nu voi aduce răutate în zilele lui, ce în zilele feciorului lui voi aduce răutatea peste casa lui”⁸.

Filantropia

Activitatea editorială a Mitropolitului Antim Ivireanu a depășit cu mult granițele limbii române. Pe lângă tipăriturile cu caracter liturgic, misionar, omiletic, în nr. de 63, trebuie evidențiată și dimensiunea filantropică socială a Mitropolitului. Cu cheltuiala proprie a acestuia s-au tipărit cărți cu conținut liturgic și de învățătură de credință și de informare ortodoxă. Din foile de titlu și din prefețe sunt mărturii că **nouă cărți** s-au împărțit în dar, adică gratuit, preoților și credincioșilor și nu este lipsit de semnificație să arătăm că șapte din ele erau în românește. Și dintre cele tipărite pentru preoți, trei au fost alcătuite chiar de mitropolitul Antim⁹ (*Învățătură pe scurt despre sânta taină a pocăinței*, Râmnic, 1705; *Învățătură beserecească la cele mai trebuincioase și mai de folos pentru învățatura preoților*, Târgoviște, 1710; *Capete de poruncă*, Târgoviște, 1714).

Prin rodnicia sa activitatea tipografică și apariția unui impresionant număr de cărți de sprijinire a românilor din țară, din Georgia, din Antiohia, din Transilvania¹⁰, mitropolitul Antim și-a concentrat efortul și spre dezvoltarea programelor pastorale în episcopie, în parohii, în mănăstiri. El a re consolidat și zugrăvit Mănăstirea Cozia, a recon-

8. Sfântul Antim Ivireanu, *Didahii*, Basilica, București, 2016, p. 323.

9. Mihail-Gabriel Popescu, *Mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanu, cârmuitor bisericesc și propovăduitor al Evangheliei*, Ed. I.B.M.O., București, 1969, p. 31.

10. Gh. N. Cîrstoiu-Frunzaru, *Antim Ivireanu*, ctitor al spiritualității românești, „Orizont”, R. Vâlcea, 6/V-1970, apud. Fanny Djindjihașvili, *Antim Ivireanu – cărturar umanist*, Ed. Junimea, Iași, 1982, p. 34.

struit Mănăstirea Surpatele, biserica Schitului Hotărani și Mănăstirea Govora, ridicată de Radu cel Mare, unde se află și cea mai autentică reprezentare a chipului mitropolitului Antim Ivireanul¹¹.

Se cunoaște faptul că Antim s-a aplecat și asupra spinoasei probleme a mănăstirilor închinată Patriarhiei Ierusalimului. În 1710 se tensionează relațiile bisericești dintre Țara Românească și Sfântul Mormânt. Aghiotafeții primesc ordin de la Hrisant Notara, patriarhul Ierusalimului, să considere mănăstirile din Țara Românească legate direct de Sfântului Mormânt, peste Patriarhia Ecumenică, fără a pomeni la sfintele slujbe nici chiar pe arhiereul locului¹².

Deși la înscăunarea ca mitropolit, Antim a avut onoarea prezenței patriarhului Hrisant al Ierusalimului, a patriarhului Alexandriei Gherasim Palladas, care l-au binecuvântat, totuși el nu a cedat în fața acestei delicate probleme a mănăstirilor închinată. Pretenția patriarhului Hrisant de a considera mănăstirile din Țara Românească, închinată Sfântului Mormânt, ca pe niște proprietăți ale sale, a fost aprig criticată de mitropolitul Antim.

N. Iorga este de acord că scrisoarea trimisă de Antim patriarhului Hrisant este un moment cu semnificații istorice, deoarece prin atitudinea sa a arătat o evidentă respingere a pretențiilor lui Dositei și a nepotului său Hrisant, de a ridica scaunul lor mai presus decât chiar al Ecumenicului din Constantinopol¹³. Această fermă luare de poziție se află în scrisoarea care a fost descoperită de C. Erbiceanu în cursul unei călătorii de studii la Constantinopol și tipărită de el în traducere, în 1905. Antim prezintă patriarhului Ierusalimului logica sa îndubtabilă despre faptul că obiceiul invocat de acesta, ca mănăstiri din Țara Românească să fie închinată scaunului Sfântului Mormânt, este împotriva Canoanelor Bisericii. „Este firește lucru vrednic de răs, fiind împotriva legii și a canoanelor, să zică cineva că domnește obiceiul ca Patriarhul Ierusalimului să fie pomenet... și mai de răs să zici că se

11. N. Șerbănescu, *Documente în timpul păstoriei mitropolitului Antim Ivireanul la Râmnic*, în „M. O.”, XVIII (1966), p. 845-851.

12. Fanny Djindjihașvili, *op. cit.*, p. 38.

13. N. Iorga, *Mitropolitul Antim în lupta cu Ierusalimul pentru drepturile bisercii sale*, în „B.O.R.”, an. II, 1934, apud. Fanny Djindjihașvili, *op. cit.*, p. 39-39.

găesc în Ungrovlahia mănăstiri supuse patriarhului de Ierusalim...“¹⁴. Tonul utilizat și spiritul critic exprimate, l-au făcut pe Iorga să afirme: „de la Ioan Hrisostomul, care a vorbit astfel înaintea împăratului și mai ales a împărătesei la Constantinopol, nimeni nu s-a mai adresat unei societăți cu asprimea lui Antim“¹⁵.

Din corespondența care a urmat și mai ales din *Scrisoarea* din 26 decembrie, 1710, semnată doar cu „Antim al Ungrovlahiei“, se deduce starea de spirit și de dăruire pentru apărarea și protejarea bisericii sale, spre deosebire de Mitropolitul Moldovei, Ghedeon, care a îngăduit, cu supunere, controlul călugărilor greci asupra averilor mănăstirești¹⁶.

Complexitatea vieții și a relațiilor pe care le-a experimentat mitropolitul Antim, l-au condus, în încercarea conservării și protejării patrimoniului său spiritual care, de fapt, este și testamentul său spiritual, la formularea a 32 de Capete ale Așezământului¹⁷, cunoscut cu denumirea: **„Învățături pentru așezămintele cinstitei Mănăstiri a Tuturor Sfinților, adecă Capete 32, întru care se cuprinde toată chiverniseala mănăstirii și rânduiala milelor ce s-au hotărât să se facă pe an la săraci și la lipsiți din venitul casei“**¹⁸, compus în 24 aprilie, 1713. Acesta a fost întocmit „ca să aibă și săracii oricare ajutoriu și mângâiere“¹⁹. Mitropolitul cunoștea ca nimeni altul abuzurile unor patriarhi la adresa unor mănăstiri și de aceea se asigură prin acest AȘEZĂMÂNT că nimeni nu va îndrăzni să modifice statutul mănăstirii ctitorite de el. Dar întreg Testamentul și autonomia mănăstirii Antim nu au scăpat de ceea ce era mai rău. Și Testamentul și autonomia au fost anulate la numai un an de la încetarea din viață a mitropolitului. În 1717, în luna decembrie, patriarhul ecumenic Ieremia declară nule toate documentele amintite, motivând că biserica ar avea datorii²⁰.

14. Fanny Djindjihașvili, *op. cit.*, p. 39.

15. N. Iorga, *Despre Antim Ivireanul*, în „B.O.R.“, 1937, nr. 11-12, p. 617.

16. Fanny Djindjihașvili, *op. cit.*, p. 40.

17. *Manuscris nr. 3342*, Biblioteca Academiei.

18. Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Editura Trinitas, 2006, p. 154-155.

19. Fanny Djindjihașvili, *op. cit.*, p. 89.

20. *Ibidem*, p. 90.

Din cele 32 capitole, de altfel toate foarte sugestive, am selectat 7 capitole reprezentative:

– Această rânduială²¹ fixează, în Cap. 8, ce ajutoare se oferă celor din **închisori și celor săraci**. „În 52 de sâmbete și de duminici, ce sunt într-un an, să se dea la pușcărie sâmbăta câte 20 de bani și duminica la săraci câte 13 bani; însă săracii să nu vie tot unii, ci pe rând, să-i însemneze pe toți săracii într-o foiță, și să-i hotărăscă, câte 13 să vie într-o duminică să-și ia banii; fac taleri 12, bani 16”²².

– Cap. 9 se referă la susținerea cu îmbrăcăminte a celor goi: „La joi mari, să dea la trei săraci câte o dulamă de aba de un leu, și la fete sărace câte o rochie de taleri 81, și câte o pereche de cisme de taleri 80, care fac taleri 9 și acestea să nu se dea tot la unele, ci să se facă într-acest fel:

– Cap. 10 descrie modalitatea de selectare a oferirii ajutoarelor în bani pentru măritatul unei fete: în toți anii, a doua zi de sfântul Dimitrie, să se dea la nunta unei fete sărace, care va vrea să se mărite atunci taleri cincisprezece, însă aceasta să fie afară din cele trei fete ce scriem mai sus, și aceasta să se facă cu acest mijloc, adică: în trei duminici sau mai înainte de zi, să aibă datorie egumenul, să zică în Biserică în vileag, întru auzul tuturor, ca cine va fi această fată să se mărite să vie să-și spue numele, iar de s-ar întâmpla care cumva să vie trei sau patru, pentru ca să nu se facă gâlceavă, nici să nu fie bănuială la mijloc, să arunce sorții, și carii va cădea, aceleia să-i facă egumenul scisoare la mâna ei, și când va vrea să se mărite să vie să i se dea acei bani”²³.

– Cap. 11 conține dispoziții „pentru chiverniseala celor străini: la trei străini dintr-o altă țară, când s-ar întâmpla să vie întâiu aici în țară pentru milă, trei zile să aibă căutare în casă de mâncare și de băutură,

21. Gabriel Ștrempel, *Antim Ivireanul*, Editura Minerva, București, 1972, p. LIX, apud. pr. prof. dr. Ion Vicovan, *Filantropia socială, culturală și misionară a Sfinților Martiei Brâncoveni și Antim Ivireanul*, în vol. „Spiritualitatea mărturisitoare a culturii românești în perioada Sfântului Martir Constantin Brâncoveanu”, col. „Studia Academica”, vol. 1, Editura Praxis a Arhiepiscopiei Râmnicului, Râmnicu-Vâlcea, p. 160-172.

22. *Ibidem*, p. 331-332.

23. *Ibidem*, p. 332.

și a treia zi să li se dea câte 30 de bani, însă alții să nu vie peste dânșii și după trei zile să meargă într-altă parte, să-și caute de sărăcie și de nevoia lui, care fac pe an taleri 78²⁴.

– Cap. 17. Pentru **tipografie**. Când vor lucra tipografiile, au cea grecească, au cea rumânească, au cu bani streini, au cu banii casei, să aibă... plata lui taleri 3 și să ia și 10 cărți cu hârtia stăpânească și feciorii lui câte o carte; însă plata coalei să fie de taleri 6... Însă să nu îndrăznească tipograful să tipărească vreo carte împotriva bisericii și a legii noastre măcar de i-ar da pe coală câte 100 de galbeni de aur. Iar de va călca porunca să fie al anathemii...²⁵.

– Cap. 22 descrie modalitatea prin care „egumenul și preoții din această mânăstire trebuie să cerceteze pe cei bolnavi, inclusiv pe țigani, de vreme și aceștia sunt botezați în numele Sfintei Troițe și sunt creștini ca și noi”²⁶.

– Pentru copiii ce urmau a fi școliți, aflăm, din cap. 6, că el a statornicit: „Să se întrețină în școală, din 4 în 4 ani, câte trei copii săraci, ce vor să învețe carte, între 10 și 15 ani, căroră să li se dea câte 6 bani pe zi pentru mâncare și la Paști câte o dulamă (2 zloți), și câte un ișlic, și câte o pereche de cizme... De va vrea vreunul să se facă călugăr, și va pohti să rămână în mânăstire, să fie primit, și când va ieși de la învățătură să le dea egumenul câte o scrisoare la mână ca cine va vrea dintr-nșii să se însoare, când va veni vremea, să-i dea 15 taleri, să-i fie la nuntă ajutor, iar după aceea de va vrea cineva dintr-nșii să se preoțească, când va sosi ceasul acela, să i se dea deosebit alți 13 taleri, opt taleri să-i dea să se hirotonească deacon și preot, și cinci taleri să-i rămâie lui să facă el însuși un sărindar, să pomenească pe Domnul – carele va fi – și aceste nume: **Ioan, Maria, Macarie Ieromonah, Teodosie Arhiereu și Antim păcătosul**, face taleri 54²⁷.

24. *Ibidem*, p. 332-333.

25. *Ibidem*, p. 335-336.

26. *Ibidem*, p. 338.

27. *Ibidem*, p. 330-331.

***Misiune culturală și spiritualitate
la Sfântul Antim Ivireanul***

Experiența de a fi traversat diverse curente culturale și contexte sociale în devenirea complexe și strălucitei sale personalități, i-a facilitat Sfântului Antim Ivireanul o percepție vastă și o asumare totală a etosului și a universului spiritual din Țara Românească, de la sfârșitul secolului XVII și începutul celui de-al XVIII-lea. Viața sa – dăruire afectivă și intelectuală totală pentru pământul în care nu a mai simțit constrângerile robiei otomane, într-o libertate cu greu asigurată de generozitatea și noblețea domnitorului Constantin Brâncoveanu – reprezintă o lumină în apariția tiparului, a cărții de cult, a cărților de predici, a celor de pregătire duhovnicească, a celor despre învățătura bisericească, prefete, postfețe, dedicații, manuscrise, a celor de apărare a ortodoxiei, nu numai din Țara Românească, în fața adversarilor și de ce nu în fața celor petrecute la 1699 în Transilvania. În 1710, Antim a tipărit la Târgoviște *Panoplia dogmatică* a lui Eftimie Zigabenu, la cererea împăratului Alexie Comnenul, care carte conținea și scrisorile patriarhului Fotie împotriva adaosului Filioque²⁸.

Ca mitropolit, Sfântul Antim a înțeles necesitatea implementării urgente a unui vast program editorial pentru a oferi cunoștințele necesare mai întâi preoților ortodocși români, care se aflau într-o acută întunecime și neștiință de carte, cât și de a „încuraja slujirea în Biserică în limba poporului, proiect pe care Sf. Antim însuși l-a urmărit în tiparnițele înființate de el”²⁹. El își exprimă o adâncă mâhnire cu privire la pregătirea preoților și primejdia în care se află turma credincioșilor. *Că între celelalte scârbe ce am de mă rănesc la inimă, iaste aciasta cea mai grea de mă întristez și mă mâhnesc mai mult, că văz între preoții mei atâta prostie, atâta neînvățătură și atâta nedumereală, cât cunosc că nu puteți face vreun ajutoriu sau vreun folos ticăloasei turme*³⁰.

28. Mihail-Gabriel Popescu, *op. cit.*, p. 32.

29. Ioana Feodorov, *Sprijin duhovnicesc prin tipar pentru creștinii georgieni în vremea Domnitorului Constantin Brâncoveanu*, în „Spiritualitatea mărturisitoare a culturii românești în perioada Sfântului Martir Constantin Brâncoveanu”, *ed. cit.*, p. 58.

30. Teodor Cerbuleț, *Antim Ivireanul (1650-1716)*, Ed. Cartea românească, București, 1939, p. 24.

Înțelegând rolul extrem de important al tiparului, mitropolitul Antim se îngrijește ca această activitate să continue și după încetarea sa din viață. El merge până acolo încât aruncă blestem asupra celor ce s-ar gândi să desființeze acest demers cultural. *Las cu blestem și aceasta să aibă datorie tipograful să învețe meșteșugul unul după altul, pentru ca să nu piară acest meșteșug din țară, nici să se părăsească lucrul cărților, pentru folosul țării*³¹. Având pe domnitorul Constantin Brâncoveanu ca model de strategie, promotor și creator de civilizație și de răspândire a valorilor culturii creștine, mitropolitul Antim va deschide căi inedite de difuzare a tipăriturilor într-o viziune unică și fără precedent.

Constantin Brâncoveanu s-a înconjurat la curtea sa de personalități care facilitau comunicarea cu Împărații și generalii imperiali. Pentru corespondența din limba latină și italiană avea dieci pe: Giovanni Candido Romano, Anton-Maria de Chiaro – pentru limba italiană; Ladislau Teodor Dindar, Peter Grienner și medicul Bartolomeo Ferati – pentru limba germană; Andreas și Nicolaus Wolff – pentru limba polonă; clucerul Afenduli – pentru limba turcă; brașovenii David și Toader Corbea – pentru limbile maghiară și rusă³². La Academia Domnească au fost invitați, de către Constantin Brâncoveanu, dascăli de renume european ca Sevastos Kymenitul, doctorul Ioan Comnen, George Maiota, Mitrofan Gregoras, Gheorghe Trapezuntiul, Ioan Avramie³³. Cei mai străluciți tineri studiosi au fost trimiși la burse acordate de către domnitor, la studii universitare la Padova. Enumerăm pe Gheorghe Hypomena, care a devenit doctor în filosofie și medicină; pe Gheorghe și Palade Damian, pe Panaghiotis Sinopeus, pe Molaimi Stavros, viitorul medic al lui Ștefan Vodă Cantacuzino, pe Preda Drăgănescu, Ioan Hrisoscoleu, Demetrius Procopius Pampieri, dar și pe Gheorghe Trapezuntul³⁴, cel care o va îngriji pe soția voievodului martir.

31. *Ibidem*, p. 9.

32. Laviniu Aurelian Bădulescu, *Pentru Dumnezeu și neam, 290 de ani de la martiriul Sfinților Brâncoveni*, Editura Agora, Craiova, 2004, p. 31-32.

33. Pr. prof. dr. Nicolae Șerbănescu, *Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Românești (1688-1714) – 275 de ani de la moartea sa martirică – 1714 – 15 august – 1989*, p. 65, apud pr. prof. dr. Ion Vicovan, *op. cit.*, p. 165.

34. Dima Drăgan, C., *Bursieri ai lui Brâncoveanu la Padova*, în „M.I.”, iunie 1976, p. 15, apud Laviniu Aurelian Bădulescu, *op. cit.*, p. 69.

Unele surse indică faptul că Antim a fost adus în Țara Românească după ce a fost răscumpărat de patriarhul Ierusalimului. Șansa de a cunoaște limba greacă clasică, neogreacă, turca și araba³⁵ l-au făcut să atragă atenția și să fie răscumpărat în perioada când patriarhia din Ierusalim era la Constantinopol și avea nevoie de un om care să traducă din georgiană³⁶. Așa se explică și expresia care aparține lui Antim: „Eu n-am venit de voea mea, nici de vreo sărăcie sau lipsă...”³⁷. Cunoscând că este poliglot, caligraf, sculptor, tipograf³⁸, desenator, lucrător în broderie, Constantin Brâncoveanu nu a întârziat să și-l dorească la curtea sa alături de celelalte nume de înaltă valoare culturală. De altfel aceasta era realitatea, că *în București și Iași se refugie sângele cel mai prețios al creștinătății răsăritene*³⁹. Preotul N. Șerbănescu a susținut inițial că Antim a deprins meșteșugul tiparului la Moscova sau la Kiev⁴⁰, mai târziu, însă, a susținut că l-ar fi învățat l-a Veneția⁴¹. O. Gvincidze afirmă că ar fi învățat la Iași arta tiparului, unde exista o tipografie grecească înființată de patriarhul Dositei la 1682⁴² sau chiar la București, după alți cercetători.

Dimensiunea spirituală a proiectului editorial al Sfântului Antim și al ucenicului său Mihail Iștvanovici depășește granițele Țării Românești. Aceasta se observă din faptul că tipăriturile ucenicului lui Antim, Mihail, nu-și propun doar transmiterea unui flux sec de cunoștințe, ci „misiunea sa depășea cadrul strict tehnic al transferului

35. Fanny Djindjihașvili, *op. cit.*, p. 22.

36. *Ibidem*, p. 22-23.

37. Ș. Kurdghelașvili, *Istoria tipografiei georgiene*, Editura Gruzia Sovietică, Tbilisi, 1959 (limba rusă), p. 35, conf. Fanny Djindjihașvili, *op. cit.*, p. 23.

38. Pr. N. Șerbănescu a susținut inițial că meșteșugul tiparului l-a deprins la Moscova sau la Kiev (în „B.O.R.”, LXXXIV, 1956, nr. 8-9, p. 694), ulterior l-a Veneția (N. Șerbănescu, *Mitropolitul Antim Ivireanu în Mitropolia Olteniei*, XVIII, 1966, nota 17, p. 772 și 774). O. Gvinidze afirmă că ar fi învățat la Iași arta tiparului, unde exista o tipografie grecească înființată de patriarhul Dositei la 1682 (Fanny Djindjihașvili, *op. cit.*, p. 26).

39. N. Iorga, *Istoria Literaturii române în sec. al XVIII-lea*, I, p. 39, conf. Fanny Djindjihașvili, *op. cit.*, p. 23.

40. N. Șerbănescu, în „B.O.R.”, LXXXIV, 1956, nr. 8-9, p. 694.

41. Idem, *Mitropolitul Antim Ivireanu în Mitropolia Olteniei*, p. 772 și 774.

42. Fanny Djindjihașvili, *op. cit.*, p. 26.

unor cunoștințe acumulate în tiparnițele întemeiate de Sf. Antim: Mihai Iștvanovici avea să pună la dispoziție ierarhilor Bisericii Gruzine, ca și a credincioșilor de rând, scrierile bisericesti esențiale pentru dăinuirea vieții duhovnicești într-o societate creștină bine întocmită⁴³.

Trebuie amintite cele mai reprezentative fapte și lucrări polemice pentru combaterea prozelitismului, pe de o parte, și pentru întărirea ortodocșilor din Transilvania care au trecut prin nefericitul eveniment de desființare a Mitropoliei Ardealului în 1698, pe de altă parte.

La 1690 se tipărește, pentru a fi împărțit în mod gratuit ortodocșilor, *Manual împotriva schismei papistașilor*. Tot în 1690 scoate de sub tipar *Manual contra rătăcirii calvine*, alcătuit de patriarhul Dositei al Ierusalimului. În 1699 tipărește *Mărturisire ortodoxă*, în limba greacă. Tot în 1699 apare în limba română, la Snagov, *Cartea sau lumină cu drepte dovediri din dogmele Bisericii Răsăritului asupra dejghinării papistașilor, descoperită și așezată de prea învățatul ieromonah Maxim Peloponniseanul...*, de smeritul întru ieromonahi Antim Ivireanul, pentru ca să se dea în dar pravoslavnicilor. Această carte au primit-o și creștinii români din Șcheii Brașovului⁴⁴. Era o lucrare⁴⁵ pentru combaterea punctelor florentine și pentru orientarea și sprijinul duhovnicesc al românilor ortodocși din Transilvania. În 1705 tipărește la Râmnic *Tomul Bucuriei*, în vederea combaterii influenței catolicismului. Tomul bucuriei cuprindea epistolele patriarhului Fotie, însemnări despre Sinodul al VIII-lea, zis ecumenic și unele scrieri mai mici „împotrivoare la primatul Papei Romei”⁴⁶. Printr-un număr de 14 tipărituri semnate de Antim Ivireanul, apărute la Snagov, se certifică definitiv utilizarea tiparului la români⁴⁷.

Dimensiunea spirituală a operei sfântului Antim Ivireanul este reflectată de începerea tipăririi în limba română a unor părți din *Sfânta Scriptură*. În 1694, *Psaltirea*; în 1697 apare *Evanghelia* de la Snagov. Dar și cărți de cult: *Molitfelnic*, în 1706, la Râmnic și în 1715 la

43. Ioana Feodorov, *op. cit.*, p. 58.

44. Ionescu I., *Pătimirea Mitropolitului Antim Ivireanul*, în „Sfinți români și apărători ai legii strămoșești”, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1987, p. 640.

45. Pr. prof. dr. Ion Vicovan, *op. cit.*, p. 168.

46. Mihail-Gabriel Popescu, *op. cit.*, p. 32.

47. Fanny Djindjihașvili, *op. cit.*, p. 31.

Târgoviște. În 1712 un *Octoih*, cel dintâi tipărit în limba română. Urmează *Liturghierul*, din 1713. Între 1713 și 1715 tipărește în limba română *Ceaslovul* și *Catavasierul* „spre a se putea citi în ele, în grai înțeles de toți atât la strană, cât și prin casele credincioșilor“. Scrieri duhovnicești cum ar fi: „Învățătură pre scurt pentru taina pocăinții“; *Învățătură bisericească*; *Sfătuiri creștine-politice*. Altele au rămas în manuscris: „Chipurile Vechiului și Noului Testament“; „Așezământul Mănăstirii Antim“; „Didahiile“.

Mesajul central al lucrării „*Învățătură pre scurt pentru taina pocăinții*“ este **CITITUL**. Și explică: „...nu aflu altă pricină fără numai neînvățătura... pentru că nu iubim să cetim și să învățăm carte... Că omul carele nu știe carte ca să citească,... se asemănă cu dobitoacele cele necuvântărețe carele nu știu ce fac de vreme ce n-au minte; să asemănă orbilor, pentru că precum orbul nevăzând lumina soarelui nu știe unde merge nici ce iaste înaintea lui... Într-acest chip și mintea omului neavând învățătură și dascălie a cuvântului celui drept iaste orb... (oarbă)“⁴⁸.

În *Învățătură bisericească*, mitropolitul Antim își expune strategia sa duhovnicească pentru obținerea unei ascensiuni graduale în derularea dialogului din timpul spovedaniei. „El pune întrebări ce duc la concluzii sigure; acestea își au originea în hexametru tehnic al circumstanțelor transmis posterității de Quintilian (35-96 e.n.): quis, quid, ubi, quibus, auxiliis, cur, quando, quomodo, – fapt ce demonstrează că mitropolitul nu era străin de ele“⁴⁹.

La Alba Iulia tipărește, prin ucenicul său Mihail Ștefan, *Chiriaco-dromion*, de fapt este o reproducere a *Cazaniei* lui Varlaam. Urmează un *Bucvar*, care cuprindea și *Simbolul Credinței*, *Cele zece porunci* și *Explicarea ortodoxă a celor șapte taine*. S-ar părea că textul traducerii *Crezului* de astăzi a fost lăsat de însuși Antim Ivireanul, așa cum a fost rostit de el la hirotonia sa întru arhieru, pe seama Episcopiei Râmnicului. Acest text românesc integral al *Crezului* se află inserat în *Condița Sfântă*, cu prilejul acestei hirotonii⁵⁰.

48. *Ibidem*, p. 69-70.

49. *Ibidem*, p. 72.

50. Mihail-Gabriel Popescu, *op. cit.*, p. 30.

Dintre cele 10 cărți tipărite între 1701-1705, la București, cinci sunt lucrări personale ale fiilor domnitorului Constantin Brâncoveanu. Trei ale lui Ștefan (două în 1701 și una în 1703), una a lui Radu (1704), și una a lui Constandin, fiul cel mai mare, în 1704, care avea 21 de ani. Acesta a tradus din elină în limba greacă celebrele *Vieți paralele* ale lui Plutarh, traducere prefațată de însuși mitropolitul Antim⁵¹.

Domnitorul Constantin Brâncoveanu împreună cu mitropolitul Antim, au susținut bisericile creștinilor ortodocși din Șcheii Brașovului, prin danii în bani⁵², cărți de slujbă, cele 12 *Minee* tipărite la Buzău în anul 1698, odăjdii din materiale de calitate, odoare scumpe. Brâncoveanu a asigurat pe mitropolitul Atanasie Anghel, printr-un hrisov din 25 mai, 1698, că-i va trimite anual, la 1 septembrie, 6.000 de galbeni⁵³. Tot pentru creștinii ortodocși din Transilvania, Brâncoveanu ridică, se pare chiar în anul unirii cu Roma, mai multe lăcașuri de rugăciune în Transilvania: biserica *Sfântul Nicolae* din Făgăraș (1698); biserica *Mănăstirii Sâmbăta de Sus*, în 1701; biserica „*Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil*” din Ocna Sibiului (ridicată de Mihai Viteazul, în 1600 și restaurată de Constantin Brâncoveanu, în 1701); biserica „*Nașterea Sfântului Ioan Botezătoru*” din Poiana Mărului, jud. Brașov, în 1701⁵⁴.

Mitropolitul Antim a hirotonit preoți pentru creștinii ortodocși din Transilvania afectați de actul unirii cu catolicii. Se păstrează mai multe antimise⁵⁵ semnate de mitropolitul Antim. Trebuie evidențiat și sprijinul acordat de Mitropolitul Antim și domnitorul Constantin

51. Radu Albala, *Antim Ivireanul*, Ed. Tineretului, București, 1962, p. 58.

52. Banul era o monedă mărunță: 1 taler face cât 133 de bani, iar 1 ughi 200 de bani; 1 ughi face cât 1 și ½ taler. Prețul general al unei oi era de 1 taler, o vacă se vindea cu 5-6 taleri, iar un bou cu 7-10 taleri; conf. C. Giurescu și N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, București, 1908, p. XLII.

53. Pr. prof. dr. Ioan Rămureanu, *Constantin Brâncoveanu – sprijinitor al Ortodoxiei*, p. 283, apud. pr. prof. dr. Ion Vicovan, *op. cit.*, p. 168.

54. Pr. prof. dr. Nicolae Șerbănescu, *Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Românești...*, p. 57, conf. pr. prof. dr. Ion Vicovan, *op. cit.*, p. 169.

55. Antimisul de la Borșa Maramureșului, amintit de pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 133-134.

Brâncoveanu Patriarhului Antiohiei, Atanasie al III-lea Dabas. Pentru preoții săraci din Siria, care nu aveau cărți pentru săvârșirea Sfintei Liturghii și a celorlalte slujbe, s-a tipărit, în 1701, la Snagov, *Liturghierul greco-arab*, iar în 1702 s-a tipărit un *Ceaslov greco-arab*, tot pentru credincioșii patriarhiei Antiohiei⁵⁶. Iată că se confirmă dorința patriarhului Dositei al Ierusalimului, dar și a lui Constantin Brâncoveanu de înviore a culturii creștine în toată lumea ortodoxă.

De ce totuși atât de multe tipărituri în limba greacă? N. Cartoian, încercând să dea răspuns acestei întrebări, emite următorul punct de vedere: „În această perioadă, numărul tipăriturilor grecești este de 42, față de 38 românești, 22 slavone și slavo-române. În epoca 1716-1812 tipăriturile grecești ajung la 153, iar cele în limba română la 457. Limba greacă a dat posibilitatea românilor de a pătrunde în filozofia și literatura elină, care, alături de cultura latină, în apus continuau „temelia renașterii“⁵⁷. Iar Mihai Berza surprinde și el această realitate dintr-o altă perspectivă: „Limba greacă nu a făcut altceva decât să ia locul alături de limba română, ca un complement util pentru un anume răstimp, dar care va fi eliminat după ce își va fi îndeplinit misiunea“⁵⁸.

Dorința răspândirii credinței ortodoxe nu i-au făcut pe cei doi să se oprească aici. La plecarea Patriarhului Antiohiei Atanasie al III-lea Dabas din Țara Românească, în 1704, domnitorul Brâncoveanu îi dăruiește însăși tipografia arabă de la Snagov, cu litere săpate de Antim Ivireanul. Această tipografie a fost așezată la Alep și tot acolo s-au tipărit în 1706, o *Evanghelie* și o *Psaltire arabă*, cu stema Țării Românești pe verso⁵⁹.

Nici credincioșii din Iveria (Georgia) nu au fost uitați de generozitatea spirituală a mitropolitului Antim și a domnitorului Țării Românești. Prin trimiterea lui Mihail Ștefan la Tbilisi se reușește, în anul 1709, prima editare în limba georgiană a unei *Evanghelii* și a unui *Liturghier*

56. Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 289.

57. N. Cartoian, *Curs de istorie a literaturii române vechi*, București, 1931-1932.

58. Mihai Berza, *Problèmes majeures et orientations de la recherche dans l'étude de l'ancienne culture roumaine*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, 1970, vol. III., apud. Fanny Djindjihașvili, *op. cit.*, p. 56.

59. Pr. prof. dr. Ion Vicovan, *op. cit.*, p. 169-170.

georgian. Aceleași surse⁶⁰ susțin tipărirea la Tbilisi a încă 9 cărți, prin grija lui Mihail Ștefan.

Creștinii din Patriarhia Ecumenică, afectați profund de căderea Constantinopolului de la 1453, vor avea și ei o speranță pentru introducerea tiparului în cetatea imperială. Din corespondența lui Antim cu patriarhul Hrisant Notara, aflăm că Antim i-a promis patriarhului să-l ajute să instaleze o tipografie grecească la Constantinopol⁶¹.

Émile Picot evidențiază importanța covârșitoare a activității, operei și implicării mitropolitului Antim în viața spirituală a românilor din Ungrovlahia. „Dintre toți prelații care au ocupat scaunul metropolitan, nu este nici unul care să fi dat dovadă de merite atât de înalte, ca Antim. Cunoștințele sale, gustul său pentru artă, dragostea lui pentru cărți îl pun mai presus de toți prelații, dar meritul lui este mai mare: el, cel venit din depărtata Georgie, a dat un exemplu rar de patriotism românesc...”⁶². După aprecierile de mai sus se adaugă și caracterizarea venită din partea Patriarhului Ecumenic Ciprian, la adresa mitropolitului Antim, pe care îl considera „bărbat de cinste și evlavios, împodobit cu virtuțile ce se potrivesc cu vrednicia arhierească”⁶³.

60. 1709: *Evanghelia, Psalmii lui David, Apostolul*; 1710: *Liturghierul*, două *Ceasloave, Molitvelnic* și în 1711: *Psalmii lui David și Învățătura ieromonahului Gherman despre cum se cuvine să fie pregătiți ucenicii*, cf. I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografie românească veche*, tom. I, București, 1903, p. 544, la pr. prof. dr. Ioan Rămureanu, *op. cit.*, p. 294.

61. *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV, colecția Hurmuzaki: *Scrisoarea* din 15 noiembrie 1712, a lui Antim, mitropolitul Munteniei, către patriarhul Ierusalimului, Hrisant Notara, apud. Fanny Djindjihașvili, *op. cit.*, p. 25.

62. Émile Picot, *Notice biographique sur l'imprimeur Anthime d'Ivir, métropolitain de Valachie*, în „*Mélanges Orientaux*”, mémoires, textes et traductions publiés par les professeurs de l'École spéciale des langues orientales vivantes, à l'occasion du VII. Congrès international des orientalistes réunis à Vienne (septembre 1886), Paris, 1886, p. 513-560, apud. Fanny Djindjihașvili, *op. cit.*, p. 36.

63. Scrisoarea patriarhului care a fost publicată în Hurmuzachi, *Documente*, XIV, 1, p. 402, apud. Mihail-Gabriel Popescu, *op. cit.*, p. 15.

***Implicarea constructivă a mitropolitului Antim
în disputa dintre patriarhul Dositei al Ierusalimului
și Ioan Cariofil – mare logofăt al Patriarhiei Ecumenice***

La îndemnul stolnicului Constantin Cantacuzino și a domnitorului Constantin Brâncoveanu, Antim Ivireanul, pe vremea când era egumen la Snagov (1694-1704), tipărește răspunsurile învățatului Cariofil la întrebările stolnicului Cantacuzino. Cu deosebit interes se impune capitolul „despre predestinația calvină și atee”⁶⁴, cu binecuvântarea mitropolitului de atunci, Teodosie. Aceste răspunsuri s-au tipărit în greacă, la Snagov, în 1697, cu titlul: *Manual despre câteva nedumeriri și soluții, sau despre cercetarea și confirmarea câtorva dogme necesare ale Bisericii – Εγχειρίδιον περί τινων άποριών και λύσεων, ή περί έξετάσεως και έπιβεβαιώσεως άναγκαίων τινών τής Έκκλησίας δογματός.*

Această lucrare, care de fapt este un catehism, conține două *Prologuri* ale lui Antim și cuprinsul propriu-zis, adică două părți. Primul Prolog este adresat domnitorului Constantin Brâncoveanu și al doilea către cititori. Prima parte conține 8 întrebări și răspunsuri, iar cea de-a doua, 16 întrebări și răspunsuri. Din textele respective nu se desprinde clar doctrina protestantă, ci doar noțiuni de antropologie: chipul lui Dumnezeu în om, liberul arbitru, predestinația absolută și predestinația relativă, păcatul stămoșesc, căderea din Rai, îndreptarea, eshatologia, judecata viitoare, răsplata veșnică, și starea sufletelor în iad.

Primul Prolog este atribuit sfântului Antim, cel de-al doilea, este tradus de lect. dr. Ion Croitoru, în *Contribuția Sfântului Antim Ivireanul la controversa dintre patriarhul Ierusalimului Dositei Notaras și marele logofăt al Patriarhiei Ecumenice Ioan Cariofil*, publicat în vol. „Spiritualitatea mărturisitoare a culturii românești în perioada Sfântului Martir

64. Ιωάννου Καρυοφυλλου, *Εγχειρίδιον περί τινων άποριών και λύσεων, ή περί έξετάσεως και έπιβεβαιώσεως άναγκαίων τινών τής Έκκλησίας δογματός*, Snagov, 1697, f. II v, apud. lect. dr. Ion Croitoru, *Contribuția Sfântului Antim Ivireanul la controversa dintre patriarhul Ierusalimului Dositei Notaras și marele logofăt al Patriarhiei Ecumenice Ioan Cariofil*, în vol. „Spiritualitatea mărturisitoare a culturii românești în perioada Sfântului Martir Constantin Brâncoveanu”, ed.cit., p. 217.

Constantin Brâncoveanu“, col. „Studia Academica“, vol. 1, Editura Praxis a Arhiepiscopiei Râmnicului, Râmnicu-Vâlcea, 2014, p. 231-232.

Mitropolitul Antim insista, la rugămințile stolnicului, ca răspunsurile să se formuleze potrivit regulilor și canoanelor și Dumnezeieștilor Părinți și conștiinței inefabile și de negreșit a Bisericii Ortodoxe, pentru înștiințarea ortodocșilor și rușinea și dezonoarea ereticilor și necredincioșilor. Stolnicul a precizat ca lucrarea să fie tipărită într-un limbaj cât mai accesibil, în dialectul comun⁶⁵. După tipărire mitropolitul Antim aprecia astfel lucrarea: „Citind-o cu multă acrivie și cugetare, și văzându-o că este prea folositoare fiecărui ortodox spre răsturnarea dogmelor potrivnice și spre întărirea și confirmarea poruncilor și sentințelor Adevărului însuși“⁶⁶. Și deși lucrarea avea un conținut ortodox, totuși mitropolitul a contribuit personal la o „îndreptare și revizuire“⁶⁷. Tipărirea s-a înfăptuit cu acordul preaînțeleptului și preainvățatului domn Sevastos Kyminitis, pe care îl socotea ca fiind un *excelent cunoscător al dogmelor ortodoxe, zelos fierbinte al buneii credințe și foarte evlavios față de cele dumnezeiești*⁶⁸ și profesor la Academia Domnească din București. În acest Manual mitropolitul Antim explică rațiunea tipăririi lui: *pentru fala și înălțarea ortodocșilor, iar pe de altă parte, pentru dezonoarea și destituirea adversarilor*⁶⁹. Dar nu numai pentru protejarea ortodocșilor, ci și pentru folosul de obște al întregului neam: „Văzând că prezenta scriere este foarte folositoare și trebuincioasă fiecărui ortodox, ca să reducă la tăcere și să sumpună orice fel de insultător“, declară: „*M-am îndemnat să o tipăresc și pe aceasta alături de altele pentru folosul de obște al neamului*“⁷⁰. Vocația sa de misionar și de apărător al vieții spirituale este reflectată și din atitudinea pe care a manifestat-o la publicarea răspunsurilor învățatului Cariofil la întrebările formulate de Constantin Cantacuzino, în legătură cu deosebirile dintre învățătura ortodoxă și doctrina

65. Lect. dr. Ion Croitoru, *op. cit.*, p. 217.

66. *Ibidem*, p. 220.

67. Sfântul Antim Ivireanul, *Prolog către domnitorul Constantin Brâncoveanu...*, f. III r; conf. lect. dr. Ion Croitoru, *op. cit.*, p. 220.

68. *Ibidem*, f. III r; conf. lect. dr. Ion Croitoru, *op. cit.*, p. 220-221.

69. *Ibidem*, f. III v; conf. lect. dr. Ion Croitoru, *op. cit.*, p. 221.

70. *Ibidem*, f. III r; conf. lect. dr. Ion Croitoru, *op. cit.*, p. 222.

protestantă, atunci când explică și motivul tipăririi: *pentru înștiințarea ortodocșilor și rușinea și dezonoarea ereticilor și a necredincioșilor*⁷¹. Tot la începutul *Prologului* către domnitorul Constantin Brâncoveanu, mitropolitul Antim citează din Epistola a V-a a lui Sisinie, reținând că: *nu a lipsit, nici nu vor lipsi vreodată, în orice împrejurare, ostași ai Împăratului ceresc, apărători ai sfintelor Biserici ale lui Dumnezeu, care sunt înflăcărați ocrotitori ai Adevărului, dar și biruitori și victorioși împotriva oricărei falange de eretici și chiar a oricărei alte rătăciri grecești sau atee*⁷².

Nu numai mitropolitul Antim este concentrat asupra evenimentelor ce vor marca sfârșitul secolului al XVII-lea, ci și marele profesor de la Școala domnească din București, Sevastos Kyminitis, care a și primit nobila sarcină de a revedea textul lui Cariofil, care urma să fie publicat. Este cunoscut un moment foarte tensionat al disputelor legate de termenul **μετουσίωσις**. Dintr-o scrisoare, din 1687, către patriarhul Hrisant Notaras al Ierusalimului, descoperim experiența și capacitatea de a înțelege problemele subtile și complexe ale teologiei. El a reușit să „*excludă din zona credinței «tehnologia» latină sau romano-catolică, adică aplicarea logicii în cele ale credinței și raționalizarea acestora*”⁷³.

Patriarhul Dositei adresează două scrisori lui Kyminitis, în legătură cu *prezența reală și prefacerea*. În răspunsul la aceste două scrisori, acesta apelează la paradoxul credinței și respinge, încă odată tehnologia sau inovația latină, așa cum reiese și din lucrarea *Învățătura dogmatică*, scrisă în limba greacă (Δογματική διδασκαλία), publicată postum, în 1703 la București, unde se acceptă termenul **μετουσίωσις**, însă nu și explicațiile aduse acestui termen Tainei prefacerii Cinstitelor Daruri⁷⁴. Această dispută este de fapt o continuare a pozițiilor celor care se opuneau, în Sinodul de la 1642, de la Iași, acceptării termenului **μετουσίωσις**, care a fost implementat sub

71. *Ibidem*, f. II v; conf. lect. dr. Ion Croitoru, *op. cit.*, p. 223.

72. *Ibidem*, f. II v; conf. lect. dr. Ion Croitoru, *op. cit.*, p. 219.

73. Lect. dr. Ion Croitoru, *op. cit.*, p. 224.

74. N. Έμμ. Tzirakh, 'Η λεοντιανή προέλευση τοῦ ὄρου «μετουσίωσις»..., p. 62-63; G Podskalsky, 'Η Έλληνική Θεολογία..., p. 346-348, apud. lect. dr. Ion Croitoru, *op. cit.*, p. 224.

influența lui Meletie Syrigos, și despre care a scris și marele profesor Nicolae Chițescu⁷⁵.

Contribuția lui Antim la viața spirituală, dar și la dezvoltarea limbii române se reflectă și din încercările lui de a compune unele rugăciuni. O rugăciune inspirată din psalmul L demonstrează talentul său literar și sensibilitatea sa duhovnicească: „Doamne Dumnezeu meu, Cel ce dăruiești oamenilor iertare prin pocăință și chip de cunoștință și mărturisire de păcate, arătându-ne tuturor spre iertare pocăința Profetului David; Tu Stăpâne, și pe mine păcătosul, cel căzut în multe și mari greșeale, miluiește-mă după marea Ta milă și după mulțimea îndurărilor Tale, curăță toate fărădelegile mele. Că ție, Doamne, am greșit, Celui ce cunoști cele nevăzute și cele ascunse ale inimei oamenilor, Celui ce singur ai puterea de a ierta greșalele; inimă curată zidește întru mine și făcându-mi cunoscută bucuria mântuirii mele, nu mă depărta de la fața Ta; ci binevoiește, ca un bun și iubitor de oameni, ca până la ultima mea suflare să Te închin cu frică și cu iubire și să fac în toate voia Ta. Cu mila și cu îndurărilor și cu iubirea de oameni a Unuia născut Fiului Tău...” (*Rugăciunea I-a de luni*)⁷⁶.

Concluzii

Din intensa și prolifică sa activitate de mitropolit, scriitor și tipograf, gânditor profund și ctitor de cultură, Antim Ivireanul reprezintă un focar de valoare bisericească, scriere artistică și geniu al tiparului românesc al epocii sale. El este „Meșter al tuturor artelor”⁷⁷ și „realizator al unei sinteze artistice”, cum îl elogiază N. Iorga.

Magistral, cu numai un an înainte de a trece la cele veșnice, mitropolitul Antim concentra, într-o frază, chintesența vieții sale și a slujirii ca păstor bun pentru sufletele încredințate lui: „*Smerenia noastră*,

75. Nicolae Chițescu, *O dispută dogmatică din veacul al XVII-lea la care au luat parte Dositei al Ierusalimului, Constantin Brâncoveanu și Antim Ivireanul*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXIII (1945), nr. 7-8, p. 336; Martin Jugie, *Le mot transsubstantiation chez les Grecs après 1629*, în „Echos d’Orient”, X (1907), p. 69, apud. lect. dr. Ion Croitoru, *op. cit.*, p. 203 și nota 9, p. 203.

76. C. Erbiceanu, *Maximile și sentințele lui Antim Ivireanul*, în „B.O.R.”, 1890, nr. 5, p. 349, apud. Mihail-Gabriel Popescu, *op. cit.*, p. 30.

77. N. Iorga, în prefața la ediția de *Predici*, Vălenii de Munte, 1911, p. IX.

*de vreme ce din mila lui Dumnezeu ne-am înălțat la treapta cea mai înaltă a arhieriei și am primit grija de a păstori oile cele cuvântătoare, știind aceste datorii ce sunt asupra noastră, n-am lipsit până acum, după putința noastră, a învăța turma cea cuvântătoare cele de folos și mântuitoare și cu laptele cel dulce a o hrăni. Așijderea și spre ridicarea, adaosul și podoaba sfințelor lăcașuri, multă pohtă și râvnă dumnezeiască am avut*⁷⁸.

Mitropolitul Antim s-a dovedit un mare patriot prin tot ce a întreprins în vederea înlăturării cât mai urgente de pe umerii țării a asupririi străine, prin circulația cărților sale în cele trei principate⁷⁹. În acest sens, Patriarhul României, Justinian Marina, la aniversarea a 250 de ani de la trecerea la Domnul a Mitropolitului Antim, în anul 1966, preciza: „Cărțile tipărite de el cu stema Țării Românești pe ele și cu cuprinsul în mlădiosul grai românesc, propriu lui, au împânzit tot pământul Ardealului și chiar al Moldovei, contribuind la cimentarea conștiinței de neam și de credință a românilor de pretutindeni”⁸⁰. Iar în 5 septembrie, 1966, la deschiderea festivă a cursurilor de îndrumare misionară, Preafericitul Justinian adăuga: „Antim Ivireanul a fost un adevărat părinte, un apostol și un martir în slujirea sa”⁸¹.

Scrierile și tipăriturile sale constituie un solid fundament la edificiul construcției limbii române. Personalitatea lui a fost încununată cu un nimb de legendă. În Veneția s-au retipărit unele lucrări ale mitropolitului Antim. Dar poate cea mai interesantă apreciere este aceea că celebra colecție patristică Migne, pentru a insera textul *Panopliei dogmatice*, scrisă de Eftimie Zigabenu, din porunca împăratului Alexie Comnen, a ales ediția tipărită sub păstorirea lui Antim la Târgoviște, din anul 1710, „Editio Tergobystensis”⁸².

78. După textul *Testamentului*, publicat de Petre V. Haneș în *Prefața* la vol. Antim Ivireanul, *Predici*, București, 1915, p. XVII; Cf. Mihail-Gabriel Popescu, *op. cit.*, p. 89.

79. Mihail-Gabriel Popescu, *op. cit.*, p. 87.

80. Vezi în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXXIV, (1966), nr. 9-10, p. 947.

81. Vezi în „Glasul Bisericii”, XXV, (1966), nr. 9-10.

82. J. P. Migne, P. G., CXXX, 19-1362, apud Mihail-Gabriel Popescu, *op. cit.*, p. 91.